

САЯСИЙ ИЛИМДЕРИ
ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ
POLITICAL SCIENCES

Асанбеков Ж.А., Карабаева И.Б.

**МАМЛЕКЕТТИК ТИЛДИН БУГУНКУ КҮНДӨГҮ АБАЛЫ
ЖАНА КЕЛЕЧЕГИ**

Асанбеков Ж.А., Карабаева И.Б.

**СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ
ГОСУДАРСТВЕННОГО ЯЗЫКА**

Zh. Asanbekov, I. Karabaeva

CURRENT STATE AND PROSPECTS OF THE STATE LANGUAGE

УДК: 32.659.4

Аталган макалада мамлекеттик тилге болгон мамиленин коом арасындагы абалын аныктоо максатында жүргүзүлгөн изилдөөнүн жыйынтыктары чагылдырылган. Тил маселеси тууралуу кеп кылганда тарыхый фактылар, укуктук, саясий жагдайларды эске алуу менен окумуштууларды илимий изилдөө жүргүзүүгө мажбур кылды. Кыргыз тили мамлекеттин тил катары коом арасында, ши-кагаздарда колдонулуп келишинин деңгээлин изилдөө максатында Бишкек шаары менен Чүй облусунун Сокулук районун камтыган 1200 респонденттин катышуусундагы социологиялык сурамжылоонун жыйынтыктары берилди. Кыргыз тили мамлекеттүүлүккө канча убакыт болсо, ошончо мезгилден бери эл ичинде сиңирилиши менен күрөшүп келүүдөбүз. Мамлекеттик тилдин оорду анын аткарган функцияларынын сапаттуулугунда экендиги жана коомдо мотивдештирүү багыттарын иштеп чыгуу зарылдыгы аныкталды. Жалпысынан алынган маалыматтар боюнча көпчүлүк калк кыргыз тилин Мамлекеттик тил катары кеңири колдонууга даяр экендигин далилдедик. Бирок, тилкеке каршы Мамлекеттик тилди билүүгө умтулган адамдардын арасында азырынча тийиштүү шарттар түзүлбөгөндүктөн алардын каалолору көмүскөдө калууда. Азырынча Бишкек шаарында жана Чүй облусунда күч менен Мамлекеттик тилди киргизүүгө шарттар жок. Ошондуктан бул талапты акырындык, кылдаттык менен турмушка ашыруу келечектин иши.

Негизги сөздөр: коом, кыргыз тил, мамлекеттик тил, мыйзам, расмий тил, респондент, сурамжылоо, саясат, тил комиссиясы.

В статье представлены результаты исследования, проведенного с целью определения состояния отношения общества к государственному языку. Что касается языка, то исторические факты, правовые и политические факторы вынуждали ученых проводить исследования. Были представлены результаты социологического опроса 1200 респондентов из Бишкека и Сокулукского района Чуйской области с целью изучения уровня использования кыргызского языка как государственного в обществе и в официальных документах. Мы стараемся как можно больше ассимилировать кыргызский язык в государственности. Было определено, что роль государственного языка заключается в качестве его функций и необходимости развития областей мотивации в обществе. В целом мы доказали, что большинство населения готово использо-

вать кыргызский язык в качестве государственного. Однако, к сожалению, желание желающих изучать государственный язык еще не сформировалось, поэтому их желания остаются в тени. Пока условий для принудительного введения государственного языка в Бишкеке и Чуйской области нет. Поэтому постепенное и тщательное выполнение этого требования – дело будущего.

Ключевые слова: общество, кыргызский язык, государственный язык, закон, официальный язык, респондент, опрос, политика, языковая комиссия.

The article presents the results of a study carried out to determine the state of society's attitude to the state language. In terms of language, historical facts, legal and political factors compelled scholars to conduct research. The results of a sociological survey of 1200 respondents from Bishkek and Sokuluk district of Chui oblast were presented in order to study the level of use of the Kyrgyz language as a state language in society and in official documents. We try to assimilate the Kyrgyz language into statehood as long as possible. It was determined that the role of the state language lies in the quality of its functions and the need for the development of areas of motivation in society. In general, we have proved that the majority of the population is ready to use the Kyrgyz language as the state language. However, unfortunately, the desire of those wishing to learn the state language has not yet formed, so their desires remain in the shadows. So far, there are no conditions for the forced introduction of the state language in Bishkek and Chui oblast. Therefore, the gradual and careful fulfillment of this requirement is a matter of the future.

Key words: society, Kyrgyz language, state language, law, official language, respondent, survey, policy, language commission

Кыргыз Республикасы өз алдынча эгемендүүлүктү алгандан бери мамлекеттик тил – кыргыз тили да кошо символ катарында жандашып жашап келүүдө. Расмий тил катары – орус тили да мамлекеттик тилден калышпай күнүмдүк жашоодо колдонулууда. Өзгөчө расмий тил Бишкек шаарында жана көп улуттуу Чүй областында жашаган элдердин арасында мамлекеттик тилдин абалын илимий жактан изилдөө үчүн окумуштуулар тарабынан сунушталып, көз карандысыз социологдор тарабынан изилдөө жүргүзүлдү [4]. Мамлекеттик тилдин азыркы абалын жана

келечек өнүгүүсүн элдин көз карашында чагылдыруу максатында 2020-жылы социологиялык изилдөө жүргүзүлдү.

Бул изилдөөнүн башында Чүй өрөөнүнөн жана Бишкек шаарынан баштаганды ыңгайлуу көрдүк, себеби көпчүлүк калктын арасында иш кызматында, окуу жайларда, ал гана эмес жергиликтүү калктын үй-бүлөөлөрүндө ушул убакытка чейин орус тили терең таркалган.

Мунун объективдүү себептери көп, ага токтолбой эле койсок да болот. Бизди азыркы шартта элдин Мамлекеттик тилге болгон мамилеси, азыркы абалы канааттандырабы жана ошондой эле көп маселелерге алардын көз карашына талдоо жүргүзүү социологиялык иликтөөнүн максаты болду. Алынган материалдар SPSS (социологиялык программа) программасынан иштелип, негизги көрсөткүчтөр такталган.

Социологиялык изилдөөгө Чүй облусунан Сокулук райондорунун тургундары катышты жана Бишкек шаарынын 4 административтик бөлүмүнүн тургундары камтылды. Сурамжыга жалпы эсеп менен алганда 1200 респондент (сурамжыга катышкан адам) катышкан, ошонун ичинен 600 адам Чүй облусунан алынган: 600 респондент Сокулук районунан. Бишкек шаарынан да 600 респонденттер алынган, анын ичинен: 150 адам Биринчи Май районунан; 150 адам Ленин районунан; 150 адам Октябрь районунан; 150 адам Свердлов районунан.

Чогултулган маалыматтар негизинен улуту жана кесиби менен иликтенген. Сурамжыны өткөргөн интервьюерлер керектүү инструктаж өтүшүп, ошого жараша респонденттердин ой-пикирлерин топтошкон. Сурамжы менен алынган материалдар SPSS – программасы менен иштетилип, тийиштүү көрсөткүчтөр аныкталган.

Изилдөөнүн жыйынтыктары. Мамлекеттик тил жөнүндө мыйзамдарды билүү деңгээли. Мыйзамдарды туура кабыл алып, колдонуу керектүү экенинде кажет жок. Ошондуктан, биз респонденттердин Мамлекеттик тил жөнүндөгү мыйзамдарды, документтерди кандай деңгээлде билгендигин тактадык. «Мамлекеттик тил жөнүндөгү мыйзамдарды, документтерди билесизби?» – деген суроого «билем» деп жооп бергендер 34,0% түзүштү. Ал эми билбегендер теңинен көбү болуп чыкты, мындай жооп бергендер 57,0% барабар. Бул суроого жооп бере албагандар деле бир топко жакын адамдар – алар 9,0%.

Ушул суроого берилген жооптордо респонденттердин жашы жана улуту боюнча карай турган болсок, анда мыйзамдарды билбегендер жаштардын арасында (16-29 жаш) көбүрөөк кездешет, булар сурамжыга катышкан адамдардын 43,3% түзүшөт. Орто жаштагы адамдардын арасында (30-49 жаш) билбегендер деле көбүрөөк – 36,3%, бирок улгайган адамдардын арасында (50 жаштан өйдө) салыштырмалуу мыйзамды билбегендер бир топ эле аз – 20,5% (1-таблица).

1-таблица

Респонденттердин мамлекеттик тил боюнча мыйзамдарды, документтерди билгендик деңгээли

Респонденттер	Билем (%)	Билбейм (%)	Жооп бере албайм (%)
<i>Баардыгы</i>	34,0	57,0	9,0
Ошонун ичинен улуту боюнча:	100,0	100,0	100,0
кыргыздар	59,8	48,0	66,7
орустар	28,4	36,8	29,6
башка улуттар	11,8	15,2	3,7
Жашы боюнча:	100,0	100,0	100,0
16-29 жаш	28,4	43,3	33,3
30-49 жаш	54,9	36,3	14,8
50 жаштан өйдө	16,7	20,5	51,

Мамлекеттик тил жөнүндөгү мыйзамдарды, документтерди билбегендер кыргыз элинин арасында көбүрөөк кездешет (48,0%), орустардын арасында бул көрсөткүч төмөнүрөк (36,8%), башка улуттардын арасында – 15,2%.

Мыйзамдарды, документтерди билгендердин арасынан, мыйзамдар канчалык деңгээлде канаттандырылганын тескеп караганда, анда респонденттердин басымдуу пайызы (61,2%) канаттанабыз деген жооп-

торду беришкен. Ал эми 20,7% респондент мыйзамдарга канааттанбайт. Бир топ респонденттер, тактап айтканда сурамжыга катышкан 18,2% Мамлекеттик тил боюнча мыйзамдарды билишет, бирок анын кандай деңгээлде экенине баа бере алышбады. Тактап караганда мыйзамды канааттандырбагандардын арасынан көпчүлүгүн кыргыздар түзөт (88,0%), жашы боюнча алсак 16-29 жаштагылардын арасынан 40,0% канааттанбайт (2-таблица).

ИЗВЕСТИЯ ВУЗОВ КЫРГЫЗСТАНА, № 5, 2021

2-таблица

Респонденттердин канча пайызы мамлекеттик тил жөнүндөгү мыйзамдарга, документтерге канааттанат

Респонденттер	Канааттанат (%)	Канааттанбайт (%)	Жооп бере албайм (%)
<i>Баардыгы</i>	61,2	20,7	18,2
Ошонун ичинен улуту боюнча:	100,0	100,0	100,0
кыргыздар	52,7	88,0	68,2
орустар	36,5	4,0	22,7
башка улуттар	10,8	8,0	9,1
Жашы боюнча:	100,0	100,0	100,0
16-29 жаш	23,0	40,0	40,9
30-49 жаш	62,2	36,0	13,6
50 жаштан өйдө	14,9	24,0	45,5

Кыргыз тилин билгендиктин деңгээли. Калктын кыргыз тилин колдонуп, аны жакшы билгендиги, Мамлекеттик тилдин келечегине туура таасир берет, ошондуктан ушул жагдай бизди абдан кызыктырган. Ушуга байланыштуу берилген суроого алынган жооптордун арасынан, кыргыз тилин жакшы өздөштүргөндөр 45,3% түздү, алардын баардыгы кыргыз улутундагы атуулдар.

Мамлекеттик тилде сүйлөй алышкан, бирок жаза албагандар 19,7%, булардын көпчүлүгүн дунган улутундагы сурамжыга катышуучулар белгилеп өтүштү. Сүйлөй да, жаза да албагандар 27,0% түзүшөт, алардын арасында орусча сүйлөгөн калктын өкүлдөрү кездешет, жана алардын көпчүлүгү (8,0%) тилди билгенге көңүлү жана мүмкүнчүлүгү жоктугун билдиришти (3-таблица).

3-таблица

Мамлекеттик тилди билгендиктин деңгээли

Кыргыз тилинин деңгээли	Чүй областы (%)
1. Сүйлөй да, жаза да алам	45,3
2. Сүйлөй алам, бирок жаза албайм	19,7
3. Сүйлөй да, жаза да албайм	27,0
4. Көңүлүм, мүмкүнчүлүгүм жок	8,0
<i>Баардыгы</i>	<i>100,0%</i>

Эгерде жогорудагы жооптордун натыйжасын респонденттердин жаш курагына карата салыштыр-

сак, анда 16-29 жаштагы адамдардын арасында сүйлөй да, жаза да алгандар - 33,0% түзүшөт. Орто жаштагы адамдар (30-49 жаш), жана улгайгандардын арасынан кыргыз тилин өздөштүргөндөр көбүрөөк кездешет, алар 52,5% жана 53,0% барабар.

Айта кеткенде кыргыз тилин жакшы өздөштүргөндөрдүн арасында көпчүлүгү кыргыз улутундагы өкүлдөр (97,8%), орус улутундагылардын арасында мамлекеттик тилди билгендер такыр жокко эсе (0,0%). Башка улуттардын өкүлдөрүнүн арасында кыргыз тилин толук билем дегендер – 2,2% түзүп, көпчүлүк учурда алардын катарында уйгур, казак, дунган элдеринин өкүлдөрү кирет.

Дагы бир жагдайды айта кетиш керек, кыргыздардын арасында мамлекеттик тилге такыр кызыкпаган адамдар 8,3% түзөт, ал эми орус улутундагылардын арасында мындай адамдар сурамжыга катышкандардын 91,7% түздү.

Сүйлөй алган, бирок жаза албаган адамдар кыргыздардын арасында көп кездешет, булар социологиялык изилдөөгө катышкан адамдардын арасынан 37,3 %.

Орус улутунун арасынан кыргызчы сүйлөгөндөр 15,3% түзөт. Бирок башка улуттардын арасында, кыргызча сүйлөгөндөр 47,5% түзөт, булар көпчүлүгү казак, дунган улутундагы адамдар (4-таблица).

4-таблица

Улуту боюнча мамлекеттик тилди билгендердин деңгээли

Тилди өздөштүргөнүнүн деңгээли	Кыргыз (%)	Орус (%)	Башка улут (%)	<i>Баардыгы (%)</i>
1. Сүйлөй да, жаза алам	97,8	0,0	2,2	<i>100,0</i>
2. Сүйлөй алам, бирок жаза албайм	37,3	15,3	47,5	<i>100,0</i>
3. Сүйлөй да, жаза да албайм	4,9	85,2	9,9	<i>100,0</i>
4. Көңүлүм, мүмкүнчүлүгүм жок	8,3	91,7	0,0	<i>100,0</i>

ИЗВЕСТИЯ ВУЗОВ КЫРГЫЗСТАНА, № 5, 2021

Мамлекеттик тилдин азыркы учурдагы абалы. Азыркы учурдагы мамлекеттик тилдин абалын баамдоого калктын арасынан сурамжылап алынган маалыматтарга байланыштуу карасак, анда кыргыз тилинин мамлекеттик тил катары өнүгүүсү бир топ эле көңүлдү оорутат.

Респонденттердин берген жоопторун байкасак, бул маселе - 25,7% канааттандырбайт, такыр канаат-

танбагандар 26,3% түзөт. Ошентип, кыргыз тилинин мамлекеттик тил катарында өнүгүүсүнө ар кандай деңгээлде нааразычылыгын билдиргендер – 52,0%, башкача айтканда респонденттердин жарымынан көбүрөгүн бул маселе тынчсыздандырбайт. Бүгүнкү күндө мамлекеттик тилдин абалы жакшы деп эсептегендер 39,7%, ал эми такыр жооп бере албагандар 8,3% барабар.

5-таблица

Респонденттердин мамлекеттик тилдин азыркы абалына канааттануу деңгээли

Канааттандыруунун деңгээли	%
1. Канааттандырат	39,7
2. Толук канааттандырбайт	25,7
3. Канааттандырбайт	26,7
4. Жооп бере албайм	8,3
<i>Баардыгы</i>	<i>100</i>

Төмөндөгү суроонун натыйжасын респонденттердин жашына карата салыштырсак, анда жаштардын арасында (16-29 жаш) кыргыз тилдин азыркы абалына канааттангандар 42,0% түзөт. Орто жаштардын арасында (30-49 жаш) мындай пикирлер төмөрүк – 39,5%. Ал эми 50 жаштан өйдө респонденттердин арасында канааттангандар өтө аз – 18,5%. Толук канааттанбагандар бардык топтордо бирдей эле. Та-

кыр канааттанбагандар 30-49 жаштагы респонденттердин тобунда көбүрөөк (55,7%), экинчи орунда 16-29 жаштагылар (26,6%), бирок 50 жаштан ашкандардын арасында мындай пикирлер бир топ эле төмөн.

Жооп бере албагандар 16-29 жаштагы респонденттердин арасында көбүрөөк кездешет, ал эми башка жаштагы респонденттер бул суроого жооп бере албагандары алардын теңин түзөт (6-таблица).

Таблица 6

Мамлекеттик тилдин азыркы абалын аныктоо (жашы боюнча)

Канааттандыруунун деңгээли	16-29 жаш (%)	30-49 жаш (%)	50 жаштан өйдө (%)	Баардыгы (%)
1. Канааттандырат	42,0	39,5	18,5	100,0
2. Толук канааттандырбайт	37,7	31,2	31,2	100,0
3. Канааттандырбайт	26,6	55,7	17,7	100,0
4. Жооп бере албайм	48,0	28,0	24,0	100,0

Эгерде ушул эле суроону улуттарга салыштырып карасак, анда мамлекеттик тилдин азыркы абалы көпчүлүк кыргыздарды канааттандырбайт (70,9%). Толук канааттанбагандар орус, кыргыз улуттарынын арасында көбүрөөк, башка улуттун өкүлдөрүнүн арасында буга жооп бергендер 2,6% гана түзөт. Бул суроого жооп бере албагандар кыргыздардын арасында 24,0%, орустардыкы - 52,0%, башка улуттардыкы – 24,0%.

Бирок мамлекеттик тилдин азыркы абалы 50,4% кыргыз улутундагы сурамжыга катышкандарды канааттандырат. Ал эми, орус улутундагылардын 32,8% канааттандырса, башка улуттун өкүлдөрүн бул маселе үч эсе аз канааттандырат (кыргыздарга салыштырмалуу).

Демек, кыргыз тилинин абалы көпчүлүк учурда жергиликтүү калктын тынчын көбүрөөк тынчсыздандырат (7-таблица).

Таблица 7

Мамлекеттик тилдин азыркы абалын аныктоо (улуту боюнча)

Канааттандыруунун деңгээли	Кыргыздар (%)	Орустар (%)	Башка улут (%)	Баардыгы (%)
1. Канааттандырат	50,4	32,8	16,8	100,0
2. Толук канааттандырбайт	50,6	46,8	2,6	100,0
3. Канааттандырбайт	70,9	15,2	13,9	100,0
4. Жооп бере албайм	24,0	52,0	24,0	100,0

Мамлекеттик тил макамы бар кыргыз тили менен кошо орус тилинин да «расмий тил» деген макамы бар. Мамлекеттик тил жөнүндөгү мыйзам менен расмий тил жөнүндөгү мыйзамдын айырмасын так жана даана бөлүштүрүп кароо зарыл. Экономика министрлигинде 2016-жылы жүргүзүлгөн иш кагаздарынын жалпы саны 78 393 бирдикти түзүп, документтердин 5 638 (7,2%) гана мамлекеттик тилде, 72 755 (92,8%) иш кагазы расмий тилде жүргүзүлгөн. Унаа жана жол министрлигинде иш кагаздарын жүргүзүүнүн 2016-жылдагы жалпы саны 29 137 бирдикти түзүп, булардын 2 876сы (9,88%) мамлекеттик тилде, 26 261 (90,12%) иш кагазы расмий тилде жүргүзүлгөн. Ал эми Маалыматтык технологиялар жана байланыш комитетинде мамлекеттик тилди колдонуу 2,1% түзгөн. КР Президентине караштуу Мамлекеттик тил комиссиясынын маалыматы боюнча министрликтерде мамлекеттик тил 20% тегерегинде гана колдонулат экен [6].

Демек, кыргыз тилинин абалын изилдөөнүн жыйынтыктары көрсөткөндөй мамлекеттик ишканаларда иштеген кызматкерлердин кыргыз тилинин билүүсүнүн зарылдыгын 83,0% респонденттер билдиришти. Бул жагдай көпчүлүк Бишкек шаарынын жана Чүй облусунун тургундарына жогорку талап керектүү экендигин түшүнгөндүктөрүн далилдейт. Мамлекеттик тилдин өнүгүшүнө тийиштүү чаралар:

Мамлекеттик тилди дээрлик бүт мамлекеттик мекеме, ишканаларда колдонулушу; Мамлекеттик тилди жалпы кызматчылардын үйрөнүп, билүүсү; Мыйзамдарды аткаруу; Мамлекеттик тилдеги окуу куралдарынын, адабияттарынын сапатын, мазмунун жогорулатуу, сөздүктөрү (чөнтөк форматындагы) көбөйтүү; Билим берүү тармагында тилди окутууну жакшыртуу, өзгөчө орус тилинде окуткан мектептерде; Мамлекеттик тилди үйрөткөн адистерин даярдоо сапатын жогорулатуу, орус мектептерде сабак берген мугалимдер эки тилди жакшы өздөштүрүп билүүсү зарыл; Мамлекеттик тилди тез үйрөнүү программаларын иштеп чыгаруу жана башкалар.

Адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тил жөнүндө мыйзамы. – 2015-жылдын 23-июнундагы № 135.
2. Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү: 1-бөлүк. - Б.: Салам, 2016. - 788–798-бб.
3. Үсөналиев С., Иманалиев С. Кыргыз тилинин справочниги. - Б., 2004.
4. Салморбекова Р.Б., Борсокбаева С.С., Малтабаров Б.А. Антология социологических исследований. - Б., 2010. - 210 с.
5. Султанова А.А. Вопросы исследования глагола будущего времени в кыргызском языке. / Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. - 2021. №. 3. - С. 276-280.
6. Кысымда калган кыргыз тили (azattyk.org)